

EMANUEL FRYNTA
ZASTŘENA' TVA'Ř POEZIE
Praha, NzkL. Franze Kafky 1993.

ODSOUŽENÍ K POEZII

Budeme mluvit o poezii, ovšem poněkud z jiného konce, než se o ní obvykle hovořívá. Budeme mluvit o jednom zvláštním aspektu slovesné tvorby.

Pro začátek zapomeňme na všechno, co jsme kdy o poezii slyšeli, a zapomeňme i na samu řeč. Představme si novorozené dítě, které se prvně ocitá v tomto našem světě a nejen že nemá ani tušení o řeči, ale nemá ještě ani povědomí o věcech kolem sebe. Co dělá toto dítě a jak se chová? Dýchá a vyráží neartikulované zvuky, zkouší oči a sluch a rozmanitě se ošívá a pohybuje. Dobře na něm pozorujeme, jak dokonale je bezbranné. Neumí se orientovat ve svém prostředí a neovládá ani své vlastní pohyby. Ale netrvá dlouho, a tato bezradná bytost se postupně líp a líp seznamuje s povahou toho, co ji obklopuje - se světlem a tmou, s horkem a zimou, neprostupností pevných hmot a s tím, že je cosi jako gravitace.

K tomu všemu poznání dochází znenáhla a dítě k němu dospívá vlastní aktivitou, kterou se - obrazně řečeno - dozrívá se světem. Nemluví ještě naším jazykem, ale přece už od samého začátku vede svou rozmluvu, svůj dialog s okolím: činí tak souborem gest, jimiž jednak přijímá signály neznámého prostředí, jednak vysílá ke světu projevy své vůle.

Toto je základní situace, kterou jsme všichni prošli, to-

to je náš prvotní způsob kontaktu se vším co je mimo nás.

V jednu chvíli dojde k tomu, že tápavý kontakt dostane v nějakém směru přesný význam. To tehdy, kdy dítě porozumí, že určitá věc znamená například přítomnost a možnost nasycení, a kdy zjistí, že naopak určitý jeho křik a gesto možnost nasycení přivolá. Rozhovor mezi dítětem a matkou započal, samozřejmě rozhovor dosud neslovný, nejazykový, a nadto zcela primitivní.

Dejme tomu, že vztažené ruce dítěte a určitý křik znamenají: pít, a dítě ví, že toto gesto má užitečný účinek signálu. Dítě si to uvědomuje, a tohoto signálu opakovaně užívá. Domlouvá se tímto gestem, a domlouvá se jen a jen jím, pokud neshledá, že stejně účinné je dejme tomu samo zavolání: pít! Jakmile zjistí, že je tomu tak, obrátí dítě pozornost k tomuto jednoduššímu signálu hrdelnímu a původní gesto rukou a těla je postupně víc a víc opomíjeno, až zůstane téměř jen onen slovní znak - sloveso »pít!«. Přesně řečeno původní gesto tělesné vlastně nezmizí, neztratí se, bylo však redukováno, převedeno na slovo, totiž na úsporné a významově přesné gesto orální.

Proč o tomto dítěti mluvím, proč tu naznačuji přechod od původního dialogu se světem za pomoci spontánních gest k užívání řeči? Protože chci na tomto schématu ukázat na skutečnost, pro každou úvahu o poezii eminentně důležitou.

Každé slovo, vycházející z našich úst, je totiž více nebo méně zástupný znak nejen za to, co míní, nýbrž také za tělesné gesto, jehož je ústní, orální redukcí. To znamená, že ve svých slovech jsme jaksi utajeně my celí, že naše slova koneckonců lze zpětně rozvinout do prapůvodní podoby fundamentálních gest.

Představme si to asi takto, na tomto přirovnání:

Na svatbách je dosud zvykem novomanžele »zatahovat«, to znamená zabránit jim například šňůrou v další cestě a přimět je, aby se třebaš přípitkem z tohoto zatažení vykoupili. Dnes už to dávno není nic víc než součást svatební zábavy - přesto však v tomto žertu je utajena rozpomínka na někdejší únosy nevěst, při nichž byly překážky při zatažení skutečné a také výkupné nikoli jen formální.

Podobně jako za symbolickou zvyklostí na svatbě je i za každým naším slovem utajena rozpomínka na dávné původní gesto tělesné, pokud slovo dokonce není aspoň náznakem původního gesta přímo provázeno.

Nemusím jistě dodávat, že slovem tu rozumíme něco poněkud jiného než pouze izolovaný slovní znak. Mluvíme-li v naší souvislosti o slově, máme na mysli zcela určitou, konkrétní výpověď určitého člověka. A tato výpověď se může jednou uskutečňovat slovem jediným - jako když dítě zavolá na matku: Pít! - anebo celým souborem slov, například větou: Prosím vás, buďte tak laskav a přineste mi něco k pití.

Jde nám o toto: že každá konkrétní odpověď určitého člověka má kromě holého slovního významu, který rozpoznáváme proto, že známe daný jazyk jako dorozumivací systém, také ještě cosi závažného a jakoby pod slovy skrytého - totiž gestaci. Každá výpověď je svou podstatou více než významový signál, je - zjednodušeně řečeno - také výrazem celé tělesnosti mluvčího, je orálním, tedy ústním gestem, je skrytý projevem celého člověka.

Budeme v tom zjednodušeném nástinu ještě pokračovat.

Konkrétní slovní výpověď je tedy svou povahou a původem projevem celého člověka, je to koncekcí plné gesto ducha

i těla, které podivuhodný vynález řeči dovoluje uskutečňovat pouhými mluvidly.

Jenomže tady musíme vyslechnout námitku. Ta námitka praví, že kdo mluví, nemusí být tak bezprostřední jako dítě, nemusí být otevřený a upřímný - může svými slovy svůj skutečný postoj nevyjadřovat, nýbrž naopak zatajovat a maskovat, může předstírat jiný postoj, jinou gestaci, než je ta jeho skutečná v daném okamžiku. Slovo lze docela jistě užívat falešně, výpovědi lze pronášet pokřiveně. Padne-li někomu cihla na nohu, vykřikne bolestí nebo zasakuje docela bezprostředně. Zeptáte-li se ho ale za deset minut, zda to ještě bolí, nemusí vám už odpovědět podle pravdy. A to opět mluvíme co možná jednoduše, o případě modelově prostém. Jak to teprve bude se shodou mezi slovem a gestem tam, kde půjde o věci nezřejmé, komplikované a neověřitelné? A jak to bude v tom případě, kdy nás někdo svou výpovědí bude chtít záměrně oklamat? A ještě ani takový případ nemusí být ten nejobtížnější k rozpoznání: vždyť myslitelný a běžný je i sebeklam. Totiž rozpor mezi gestem a slovem, o němž mluví neví. Jak je vidět, dostali jsme se od prostého poukazu na nemluvně a jeho gesto až k tak zamotané věci, jako je vztah mezi gestem a slovem ve výpovědi záměrně zfalšované nebo patologické.

A přece jsme museli dojít až sem, abychom mohli pokračovat směrem k našemu tématu, totiž k poezii. K jedné její stránce, k jednomu jejímu aspektu.

Poezie je totiž zvláštní a krajní případ slova jako orálního gesta. Anebo raději takto: poezie je celým vějířem, celou škálou takových případů. Vyznačit je všechny anebo definovat jejich základní společnou podstatu je daleko za mezemi na-

šich možností, není to naším cílem v této rozpravě. Záleží nám pouze na jediném - na vyzdvižení faktu, že tomu tak je. Záleží nám na tom, že chápání poezie předpokládá porozumění její mluvě jako souboru orálních gest.

Zde jsme u středu toho, oč nám běží, a proto si pro větší jasnost posloužíme příkladem. A opět - bude to příklad elementární a blízký, protože všem dobře známý. Poslechněte si několik veršů, které nejspíš znáte nazpaměť, několik veršů ze samého začátku Máchova Máje. Kdyby je zarecitoval herec, mohli byste pojmout podezření, že svou profesionální virtuozitou se slovy kouzlí a dává v nich znít i něčemu, co v nich není obsaženo. Přečtěme si tedy text sami a docela obyčejně, slovo od slova.

*Byl pozdní večer - první máj -
večerní máj - byl lásky čas.
Hrdliččin zval ku lásce hlas,
kde boroucí zaváněl háj.
O lásce šeptal tichý mech;
květoucí strom lhal lásky žel,
svou lásku slavík růži pěl,
růžinu jevil vonný vzdech.
Jezero hladké v křovích stinných
zvučelo temně tajný bol,
břeh je objímal kol a kol;
a slunce jasná světů jiných
bloudila blankytnými pásky,
planoucí tam co slzy lásky.
I světy jich v oblohu skvoucí
co ve chrám věčné lásky vzešly;*

*až se - milostí k sobě vroucí
změníuše se v jiskry hasnoucí -
bloudící co milenci sešly.*

Dál už číst nemusíme, potřebovali jsme se jenom rozpo-
menout. Potřebovali jsme si jenom připamatovat, co nás od
školních let vždycky znovu uvádí do zvláštního stavu pohnutí.
Jednotlivá slova v těchto verších mají své přesné slovníkové
významy a v rovině významů všechna dohromady něco zna-
menají. Chtěl bych se ale vsadit, že kdybychom měli repro-
dukovat právě jen toto znamení, tyto významy v ohledu
slovníkové sémantickém, shledali bychom, že většina z nás
vlastně vůbec neví, za celá ta léta a po tolikerém čtení a
slyšení neví, co tyto verše říkají. A zvláštnější je ovšem to, že
toto neuvědomění není ani zdaleka způsobeno naší nepozor-
ností. Paradoxní je, že právě naopak je spíš důkazem naší
intenzivní pozornosti.

Jestliže je tomu tak, pak je zřejmé, že naše soustředěná
pozornost platí něčemu jinému, než významům slov - a ona
je skutečně obrácena k něčemu jinému než k tomu, co slo-
va znamenají. Slychali jsme tvrdit, že nás v těchto verších
strhuje a okouzluje hudba slova, hudební, zvuková stránka
básně. I tak se to dá říci, protože zvuková harmonie je i zde
i v celém Máji zjevná a zjistitelná, ba dokonce také byla me-
todickým zkoumáním prokázána se statistickou přesností.

Jenomže takové zjištění je pro nás jen částečnou odpo-
vědí, je pro nás jen odkazem na zvláštní vztah mezi slovem
v této básni - a tím, co jsme nazvali gestem nebo gestací
pod slovy.

Máchovy verše mají nad námi zvláštní moc, uvádějí nás

do podivného a těžko pojmenovatelného stavu pohnutí. Jsou
tak účinné, tak sugestivní, že nepůsobí jen na náš sluch a
běžnou vnímavost, nýbrž nějakým způsobem nás niterně
proměňují. Smím-li užít přirovnání, tedy se v nás děje cosi
jako v železe pod magnetem. Jako by síly v našem těle na-
bývaly nového směru a dospívaly k jinému uspořádání.

Jsem vzdálen toho, abych se snažil tento stav jakkoli ana-
lyzovat, anebo i jen pojmenovat. Nevím, jaká je exaktní po-
vaha tohoto stavu, nám všem prakticky dobře známého. Jen
jediné chci vyzdvihnout jako evidentní: tato básnická sugesce
nepochybně má nějakou souvislost s výpovědí jakožto ges-
tem.

Máchovy verše nevznikly studenou cestou, nevznikly racio-
nálně jako výsledek kalkulu. Vůbec netvrdím, že rozumová
úvaha na jejich vzniku účastna nebyla, to vůbec ne, ale přece
nejsou výtvorem pouze racionálním. Za slovy je tu bezpro-
středně a v celé své váze a závaznosti plné a úplné gesto
mladého muže Karla Hynka Máchy, je tam celý on té a té
určité chvíle se všemi svými smysly a v celé své tělesnosti.
A jenom proto, že ve svých verších je takto cele účasten, jen
proto, že jeho výpověď je v tomto směru plná, přechází z ver-
šů na nás čtenáře ona sugesce, která nás proměňuje. Pod-
stata účinku je v tom, že čtená nebo slyšená slova v nás
bezděčně rozvíjejí původní gestaci, původní psychicko-fyzický
stav, z něhož báseň vznikla.

Známých Máchových veršů jsme použili k demonstraci
výrazného vztahu mezi slovní výpovědí a gestací pod slovy.
V tomto případě je slovo vypjatým a nápadným orálním ges-
tem, a v tom je jeho poetická síla. Je zřejmé, že Mácha měl
výjimečnou schopnost učinit to, co se v jedné moudré cha-

sidské legendě nazývá uměním »vejít do slova se všemi svými údy«.

Máme z tohoto příkladu usoudit, že podstata poetické tvorby tkví vždycky právě v této schopnosti? Máme si myslet, že básník je ten, kdo na rozdíl od nebásníků umí takovýmto způsobem »vejít do slova«?

Tak jednoduché to rozhodně není: Vztah mezi gestem a slovem není v poezii vždycky téže povahy jako v citovaných verších. Je rozmanitý, je mnohotvárný; jen jedna věc je všem skutečným básníkům společná - a to je schopnost dávat účinně rozumět, že slovo není jen striktně dorozumivací, sémanticky služební znak. Básníci obnovují naše vědomí o souvztažnosti slova jako významu a slova jako gesta, dávají nám rozumět, že slova jsou podstatným způsobem závazná, že se jimi vyjadřují a uskutečňují fundamentální procesy životní.

Jinak řečeno: básníci nakládají se slovy v celé prapůvodní vážnosti a s plným vědomím důsledků, které řeč pro člověka má, ale které si my v každodenním běhu života neuvědomujeme. A tato funkce básníků a poezie se ovšem neomezuje pouze na ozvláštňování vztahu gesta a slova, nýbrž také na další a další stránky řeči, ať už je to vztah mezi slovem a věcí jím označovanou, anebo cokoli dalšího.

Dovolte mi v této souvislosti zase malé přirovnání.

Každý den jíme chleba, vidíme slunce, kamení a trávu. Každý den procítáme do světa, který je nám všední a známý. Jako v banální samozřejmosti se pohybujeme v tomto »světě vysvětleném«, jak to kdesi říká Rainer Maria Rilke. Ale jednou přijde dítě a položí nám otázku, co je chléb, co je slunce - a my se teprve v tom okamžiku rozpomeneme na stálou při-

tomnost otázek ve věcech, teprve v tu chvíli se probereme z automatismů, jímž nás naučil návyk a lhostejnost. A uvědomíme si nově i chuť chleba i krásu slunce, ty nevídané samozřejmosti se nám znovu stanou otázkou a prožitkem, ty nevnímané zdánlivé banality nabudou znovu ztraceného významu a hodnoty, a my si je bezděky nově osvojíme v jejich původní svěžesti.

Jsou otázky, které dovedou klást jen děti, mudrcové a básníci. Jen dítě, mudřec nebo básník v člověku může člověka vyvádět z návyku nevidění. A básníci - a jen o ně nám běží - mají kromě tohoto obecného poslání ještě také své poslání speciální, ba možná primární: oživovat v nás vědomí o podstatě a funkcích řeči.

Říkám, že tato funkce je možná primární, prvotní, nejvýznamnější, a neříkám to lehkomyšlně. Má to své důvody. Nikdo z nás nemůže pochybovat o nesmírné důležitosti řeči pro člověka - vždyť právě řeč je jednou ze základních schopností, které jej vytrhují nad kontext pouhé přírody. Schopnost mluvit je ovšem pro nás už tak samozřejmá, že většinou vůbec ani nebereme na vědomí, do jaké míry jsme na řeči závislí, jak velice právě ona nás činí lidskými bytostmi. Kde kdo připustí, že řeč má úkol dorozumivací, že je tu k tomu, aby se lidé navzájem domluvili. A v každodenním životě si opravdu také počínáme tak, jako by náš jazyk neměl jiný účel než tento. Ve skutečnosti se ale řečí nejen dorozumíváme mezi sebou navzájem, nýbrž každý z nás se řečí dorozumívá i se sebou samým. A nadto je nám řeč nezbytným aparátem komunikace s věcmi, které nás obklopují, a metodou orientace ve veškerém jsoucnu. Prostřednictvím slov se ne snad jen dorozumíváme, nýbrž vůbec žijeme. Jsme totiž trvale ve

zvláštním dvojsvětí - ve velkém světě jsoucná a zároveň ve světě řeči, která nám v onom velkém světě reálném pomáhá a umožňuje žít.

Z toho plyne, že každá naše operace se slovem, každý náš jednotlivý projev jazykový - je projevem a počinem ve světě jsoucná, je reálným činem, je formou jednání s životem a světem jako takovým. V tomto ohledu nemáme žádnou volbu - jsme zrozeni do prostoru řeči a neunikneme závaznosti jejího řádu. Ať chceme nebo nechceme - jsoucná a slovo jsou pro nás nezvratitelně a naprosto souvztažné, jsou propojeny navzájem a my si to můžeme leda neuvědomovat; změnit to nemůžeme.

A toto je vlastně fakt pro jakoukoli úvahu o poezii nejzákladnější. Toto je skutečnost, která v nás vyvolá zamrazení úzkosti, kdykoli si ji dost důsledně pustíme k sobě. Plyne z ní totiž, že ať chceme nebo nechceme, ať to víme nebo nevíme - přece jsme všichni *odsouzeni k poezii*.

Zní to podivně a málem jako interesantní paradox, jako pouhá umělůstka a duchaplnost. A přece je to docela jednoduchá, logická skutečnost, je tu prostý a holý fakt - jsme odsouzeni k poezii.

Je tu svět, je tu řeč a jsme tu my sami. A my jsme vpjati do hry, která je dána těmito momenty a jejich vzájemnými vztahy. Cokoli činíme, uvádí hru do pohybu, žijeme v řádu světa a slova - a naše bytí je podstatně básnické.

Poezie není výlučným posláním a povoláním všech, zato je dennodenním úkolem každého člověka a všech lidí, je permanentně přítomnou krásnou možností i nástrahou se všemi konsekvencemi.

Zbývá už jenom dodat, že samo slovo poezie vzniklo v řeč-

tině ze slovesa *pojéjn* - což znamená činit, jednat, tvořit. Bylo tedy slovo poezie odvozeno z výrazu velmi nespeciálního, docela širokého a obecného. A tato obecnost je v něm i dnes a navždycky a jen skrze tento prapůvodní obecný význam lze pojmu poezie plně rozumět.

Básníci nejsou potom ti, kdo se mezi ostatními lidmi vyznačují druhovou odlišností, kdo jsou nepodobní a výluční a konají dílo výlučného umění. Jsou naopak jen zjevnými a zvláště nadanými dovršiteli toho počínání, které je obecným lidským úkolem, obecnou lidskou podmínkou. Jsou mistry tam, kde my jsme učedníky, jsou poctivci v tom, v čem my jsme fušery, jsou tvůrci příkladů pro ty ostatní, kteří pro svou nedostatečnost nedospívají k dokonalosti.

Odpusťte mi určitou míru exaltace, která přešla do slov z našeho tématu. Poezie je skutečně téma exaltované - jenomže nikoli proto, že se nám jím předkládá sváteční zvláštnost, nýbrž pro svou všední naléhavost.

Chtěl jsem říci jen tolik: že jsme všichni odsouzeni k poezii; ale můžeme to vyslovit i jinak. Můžeme říci, že všichni žijeme v možnosti poezie, a tak to skutečně i zní i platí lépe.